

พะเยาว์ นาคำ. 2549. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก: กรณีศึกษา
ฝายบ้านวังสาวบ ตำบลวังสาวบ อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. [ISBN 974-626-747-7]

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เยาวลักษณ์ อภิชาติवलลภ,
อาจารย์สมใจ ศรีหล้า

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของชุมชน
ท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก และวิเคราะห์เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการ
ก่อเกิด การดำรงอยู่ และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่ง
โครงสร้าง และวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ผสมผสานกับการสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบที่มีส่วน
ร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยผู้รู้ในส่วนต่างๆ ผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และ
บุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งน้ำ พื้นที่ทำการศึกษาคือ หมู่บ้านในจังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้ต่างๆในการจัดการน้ำประกอบด้วย 1) การจัดการด้านพื้นที่
หรือทางด้านกายภาพ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุในการก่อสร้างฝาย วิธีการ
ก่อสร้างฝาย วิธีการนำน้ำมาใช้ 2) การจัดการด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ลักษณะการจัดการ
และโครงสร้างกลุ่ม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการตามแบบของชาวบ้าน มีระเบียบกฎเกณฑ์
ต่างๆที่ไม่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อช่วยควบคุม ดูแลรักษา ปรับปรุง พัฒนาและอนุรักษ์ใน
การใช้น้ำจากฝายร่วมกัน ทั้งนี้ภายใต้ลักษณะกลุ่มที่เป็นทางการยังพบว่าชาวบ้านมีการพัฒนา
กฎเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำจากฝายที่เรียกว่า “ขวนน้ำ” ซึ่งเป็นหัวใจของการใช้น้ำร่วมกันที่สัมพันธ์
กับสภาพทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และสิทธิโอกาสในการใช้น้ำที่เท่าเทียมกัน สามารถช่วย
ระงับข้อขัดแย้งได้จริง ในขณะที่กลุ่มไม่เป็นทางการไม่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ กล่าวคือ
ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ใดๆทั้งในการแบ่งปันน้ำ หรือกิจกรรมอื่นๆร่วมกัน แต่ใช้วิธีที่ชาวบ้าน
เรียกว่า “บอกหรือขอกันเอา” ตามวิถีการอยู่ร่วมกันของชาวบ้าน โดยมีสมาชิกของกลุ่มผู้ใช้น้ำ
ประกอบด้วยครัวเรือนต่างๆที่มีฐานความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกล่าวคือ เป็นเครือญาติทั้งระหว่าง
ตระกูลและในตระกูลเดียวกัน ส่วนกลุ่มที่มีการจัดการที่เป็นทางการตามแบบชาวบ้าน สมาชิกจะมี
ฐานความสัมพันธ์ทั้งที่เป็นเครือญาติ เพื่อนบ้านทั้งในและนอกหมู่บ้าน ภายใต้ฐานความสัมพันธ์
ดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ลักษณะการจัดการของกลุ่มผู้ใช้น้ำแตกต่างกัน เงื่อนไขที่ทำให้

ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำในรูปแบบฝายก่อกั้นนั้น ได้แก่ 1) โลกทัศน์ของชาวบ้านซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาแนวทางที่ในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่น 2) กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากร และความหลากหลายของระบบนิเวศที่ นำไปสู่การค้นหาศักยภาพ ข้อจำกัดของชุมชนอย่างเข้าใจและตระหนักรู้ 3) ความจำเป็นในการปรับตัวของชาวบ้าน เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านทรัพยากรทั้งดิน น้ำ ป่า การเพิ่มขึ้นของประชากร และเศรษฐกิจแบบใหม่

สำหรับเงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดได้ในปัจจุบันคือ 1) การตระหนักถึงประโยชน์ของการจัดการน้ำดังกล่าวซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้คนทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และระบบนิเวศโดยรวม 2) กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิก ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงกฎเกณฑ์ให้เหมาะสมกับยุคสมัย 3) การมีผู้นำที่สำคัญในการสืบทอดความรู้ การก่อสร้างฝาย ที่ได้เรียนรู้ ใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายห่างไกลจากรุ่นก่อน ช่วยเชื่อมต่อองค์ความรู้ระหว่างภูมิปัญญาเก่ากับภูมิปัญญาใหม่ที่ครอบคลุมทั้งแนวคิดและวิธีการจัดการน้ำจากฝายทั้งระบบ 4) เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่แน่นแฟ้นทั้งภายในและภายนอก ทำให้การถ่ายทอดความรู้มีลักษณะที่ไม่ปิดกั้น 5) กลไกทางจารีตประเพณี ซึ่งช่วยให้เกิดการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ อีกทั้งเงื่อนไขเหล่านี้มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำกับและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ทำให้เกิดสำนึกร่วม และเกิดการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับศาสตร์สมัยใหม่ จนต่อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบัน

Payao Nakham. 2006. **Local Wisdom in the Management of Small Water Resources: A Case Study of Wangsawab Weir, Tambon Wangsawab, Amphur Pupaman, Khon Kaen Province.** Master of Arts Thesis in Development Sociology, Graduate School, Khon Kaen University. [ISBN 974-626-747-7]

Thesis Advisors: Asst. Prof. Dr. Yaowalak Apichatvullop,
Mrs. Somjai Srila

ABSTRACT

The purposes of this qualitative research were to study the local wisdom or body of knowledge related to the management system of small water resources, and to analyze the conditions related to the formation, maintenance, reconstruction and transfer of local wisdom. The study employed various methods including semi-structured interviewing, in-dept interviewing, focus-group discussion, participatory and non-participatory observations. The key informants involved local specialists, water users, and village outsiders who were involved in water resource management. The study focused on a village in Khon Kaen province.

The research found that the local wisdom in water management involved the integration of management of the area or physical locations, and that of social and cultural conditions. The area management involved the selection of weir sites, construction materials, construction techniques, and water transfer. The social and cultural management involved formation and management of groups, both formal and informal, the use of traditional regulations to control, maintain, improve, and conserve water. Within the formal groups, there also existed a regulation used in water sharing. This regulation was called “Khuab Nam” (literally mean cycling of water). The tradition, being regarded as the key of communal water management, was consistent with the physical, social and cultural context of the community. It could provide equity in water use and access, as well as resolution of water conflicts. On the other hand, the informal groups did not need to establish formal rules for collective activities. The groups only employed informal dialogues, consistent with the community livelihood. This has been referred to as “Bog – Kaw Kan Ao” (or, Just Tell Or Ask, in English). Generally, members of the water use groups were kins and relatives, both within and across families. As for the local “formally-managed” groups,

their members were also tied as relatives and neighbors, both within and among villages. These relationships defined different patterns of management of water user groups.

Finally, the research found that the conditions that facilitated the local wisdom in management of weir included: 1) the local worldview which was based on the awareness of interactions among ecological bases and social systems, resulting in water use patterns appropriate to the local context and capacity, 2) the learning of resource bases and diversities which yielded the local awareness of the community capacity and opportunities, and 3) the needs to adjust their livelihood, taking into account changes in resources, population, and new forms of economy.

The conditions that helped maintain and reconstruct the local wisdom included: 1) the social and ecological benefits people gained from the existing local wisdom, 2) people participation that motivated continuous reformation and reconstruction of regulations to fit into new contexts, and 3) effective leadership that took roles in knowledge transfer and integration, 4) social networks which were based on strong social and cultural ties, making flows of wisdom within the single village as well as across them, and 5) local traditions and customs which facilitated the reconstruction and transfer of wisdom in water management. These conditions have functioned in the monitoring and control of individual behaviors, formation of collective awareness, and integration of existing knowledge and modern science, resulting in the body of knowledge that fits in with the contemporary context.